

УДК 343.25(091)(37)

Є. С. Логвиненко,

викладач кафедри конституційного та міжнародного права
факультету № 4 (кібербезпеки)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7687-843X>

СМЕРТНА КАРА У ДАВНЬОМУ РИМІ

Досліджено процес становлення та розвитку одного з основних видів покарання у Давньому Римі – смертної кари. Показано, що вища міра покарання за порушення звичаїв, традицій та законів була розповсюджена у Давньому Римі. У період республіки, коли зберігались пережитки родового ладу, смертна кара поширювалась на усі верстви суспільства. За часів існування імперії покарання смертю застосовувалося здебільшого проти залежних верств населення і лише у виняткових випадках – проти тих, хто мав римське громадянство. Зроблено висновок, що у Давньоримській державі вищій мірі покарання надавали особливого значення. Але якщо в республіканський період її історії смертна кара вважалась одним із дієвих заходів, що здатний консолідувати тогочасне суспільство, то у період імперії покарання смертю стало видовищем та однією з передумов його розпаду.

Ключові слова: Давній Рим, республіка, імперія, Закони XII таблиць, злочин, принцип таліона, система покарань, смертна кара, раб, громадянин.

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть тема смертної кари, як одного з надзвичайно жорстоких видів покарання, привертала увагу не тільки фахівців – юристів, політиків, науковців, а й простих людей. Пояснюється це насамперед природою людини, її особливим ставленням до смерті, моральною та релігійною оцінкою цього виду покарання. Отже, смертна кара – це одна з класичних проблем кримінального права, яка завжди викликає інтерес, породжує дискусії й неоднозначне ставлення до неї в суспільстві.

Римське право мало великий вплив на розвиток європейського права, воно стало основою для формування правових систем переважної більшості сучасних держав. Саме тому виникнення та розвиток у Давньому Римі такого виду покарання, як смертна кара, привертає увагу і вітчизняних, і зарубіжних дослідників.

Стан дослідження. У працях А. М. Босан, С. І. Власенко, Д. О. Волошина, О. А. Гавриленка, А. Ю. Гривняка, В. І. Кадеєва, В. С. Марчука, І. Д. Мудрака, Н. О. Полікарпової, Г. І. Тираспольського, Б. Й. Тищика та інших розглядалися різні історико-правові аспекти такого виду покарань, як смертна кара у Давньоримській державі. Проте зазначена тема потребує подальшого комплексного дослідження. **Метою** статті є всебічне вивчення процесу становлення та розвитку одного з основних видів покарання у Давньому Римі – смертної кари.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право у Давньоримській державі, як і в інших країнах Стародавнього світу, було пов'язане з релігією і зберігало пережитки родового ладу. Під час визначення покарання за злочини спирались насамперед на звичаї та традиції. Ритуальні страти в тогочасному суспільстві не викликали осудження і сприймалися громадянами як необхідність. Під час різноманітних свят і воєн у жертву богам приносили не тільки злочинців, засуджених до страти, а й полонених та дітей. Так, наприклад, на свято Луперкалії (*Lupercalia* – лат.) у жертву підземним богам приносили злочинців. Ритуальні вбивства дітей проводились на свята Манії. Лише у консульство Гнея Корнелія Лентула і Публія Ліцинія Красса (97 р. до н. е.) постановою сенату було винесено заборону на проведення ритуальних страт [1].

Зберігалися у кримінальному праві Давнього Риму і пережитки родового ладу. Закони XII таблиць (сер. V ст. до н. е.) – перша кодифікація римського права – стали наслідком протистояння плебеїв і патрициїв, закріплювали принцип таліона (лат. *Lex talionis*, від *talio* – відплата, рівнозначна завданій шкоді). Цей принцип передбачав заподіяння через покарання злочинцю таких самих страждань і збитків, яких він завдав потерпілому. Здійснювався він за формулою, викладеною ще у Старому Заповіті, – «око за око, зуб за зуб». Таке покарання, на думку Н. О. Полікарпової, «не мало статусу злочинного, а розглядалось скоріш як виправдана дія при досягненні найбільш справедливого, на думку давніх римлян, покарання – відплати» [2, с. 73]. Саме тому в Законах XII таблиць вказувалося: якщо людина нанесе тілесні uszkodження і не помириться з потерпілим, то їй буде нанесено такі ж самі тілесні uszkodження (Tabl. VIII, 2) [3, с. 31]. Той, хто умисно підпалював будівлі або складений біля дому хліб, мав заковуватись у кайдани, піддаватись бичуванню і лише після цього його карали на смерть, як правило, через спалення (Tabl. VIII, 10) [3, с. 32].

Законами XII таблиць передбачалася смертна кара за обмежену кількість злочинних діянь. Позбавлявся життя кожен, хто потравить або збере врожай «з обробленого плугом (чужого) поля» (Tabl. VIII, 9) [3, с. 31]. Правомірним вважалося вбивство на місці злочину нічного крадія або злодія, захопленого зі зброєю в руках (Tabl. VIII, 12) [3, с. 32]. Як вияв минулого можна вважати й покарання за лжесвідчення, які у деяких випадках могли не тільки нанести шкоду здоров'ю, а й стати причиною смерті особи, яку оговорили. Того, хто в цьому був критий, скидали із Тарпейської скелі (Tabl. VIII, 23) [3, с. 33]. До створення імперії кредитори мали право розрубати боржника на частини, пропорційно розміру боргу кожного (Tabl. III, 6) [3, с. 28; 4, с. 63]. Такий спосіб покарання застосовувався через те, що права кредитора не поширювались на майно боржника, яке зберігало свій сімейно-родовий характер. Нездатність особи повернути борг

призводила до такої жорстокої розправи, яка «дозволяла кредитору отримати замість матеріального визиску збитків хоча б моральне задоволення» [2, с. 73].

Покарання смертю визначалось і тому, хто склав чи співає пісню, що містить у собі наклеп чи ганьбить іншого (Tabl. VIII, 16) [3, с. 31]. Таку жорстокість О. М. Штаерман пояснювала менталітетом тогочасного суспільства. Оскільки людина, яка порушила звичай і висміювалася, так «тяжко переживала, що іноді накладала на себе руки» [5, с. 214]. Прийнятною є думка С. І. Власенко та Д. О. Волошина, що «римському суспільству був притаманний неймовірний снобізм (у нашому сучасному розумінні) і чітка ієрархічність, у ньому кожен знав своє місце частенько в буквальному сенсі цього слова» [6, с. 217]. Саме тому від походження особи, яка скоїла злочин, та від виду злочину залежало яким буде покарання.

На основі широкого кола джерел Г. І. Тираспольський запропонував детальну класифікацію смертної кари, яку поділив на традиційну та особливу. За ступенем жорстокості традиційна страта розділялася на п'ять розрядів: звичайну, кваліфіковану, помірковану, пом'якшену, психологічну. Особлива страта включала шість різновидностей: побиття камінням, призначення актором-смертником, екзотичну страту (затоптування, розривання тіла, перепилування, зморення голодом, підвішування на гак, насильне кровопускання тощо), децимацію (страту кожного десятого воїна), страту як завершення катування (забиття до смерті палками, ланцюгами, батогами і т. ін.), ритуальну. Окремо дослідник виділив особливу смертну кару тому, що вона, як правило, не передбачалася римським законодавством [7, с. 26].

Смертний вирок патриціям виносився у центуріатних коміціях (лат. *Comitia centuriata*). Вони переважно страчувались відсіченням голови, а плебеї – удушенням. Для рабів застосовувалась особлива смертна кара. Як пояснював Г. Хьофлінг, велика кількість рабів хоч і приносила римським рабовласникам великі прибутки, водночас несла не меншу загрозу життю і здоров'ю своїм господарям. «Тому не дивно, – робить висновок письменник і публіцист, – що більшість рабовласників намагались тримати в узді свою «двоногу худобу» за допомогою жорстоких покарань» [8, с. 173]. Раб розплачувався за будь-який, навіть незначний, проступок. Покарання визначав сам господар, який не ніс ніякої відповідальності за катування або страту раба. Надзвичайно безжалісно карались раби-втікачі (лат. *fugitivus*). Їх розшукуванням займались не тільки спеціально призначені рабовласником люди, а й влада. Знайденого втікача клеймували, збривали голову і брови, надягали металевий ошийник з написом імені та адреси господаря, щоб у разі повторної втечі його легше було знайти. Він також міг бути відправлений на арену або покараний смертю з особливою жорстокістю. Провіли детальний аналіз умов життя

сільських і міських рабів, М. Є. Сергеєнко показала, що римський законодавець вважав раба рухомим майном, річчю (*res*). Тому у ставленні до них важко побачити прояв людяності. Навпаки, надмірна жорстокість у побуті та покараннях до рабів – характерна риса тогочасного суспільства. Захисту від свавілля рабовласників не існувало. Ведій Полліон кидав рабів у ставок на поїдання муринам, оскільки під час такого покарання він міг спостерігати, як людину розривають на шматки. За незначну провину господарка могла покарати раба розп'яттям, але перед цим – вирізати йому язика [9, с. 257, 263].

У разі смерті господаря від свого раба колективна відповідальність накладалась на всіх рабів, які жили з ним під одним дахом. Як правило, їх страчували. Найчастіше у Давньому Римі рабів карали розп'яттям на хресті. Воно вважалось ганебним покаранням і застосовувалось до найбільш небезпечних злочинців – зрадників, убивць, повстанців, військовополонених. Спочатку на шиї засудженого закріплювали дерев'яну колодку – фурку (*furca*) або патибулум (*patibulum*), потім вели до місця страти, постійно б'ючи батогами. Потім мотузками піднімали злочинця на вершину стовпа. Руки прив'язували до поперечно закріпленого бруса, а ноги – до стовпа. Іноді кінцівки прибивали. Така жорстокість була попередженням римської влади тим, хто буде чинити їй супротив, або виявляти непокору. Це покарання було скасоване імператорами-християнами, які не бажали очорняти святиню, символ спасіння – хрест, на якому помирав Христос [8, с. 178–179].

У доволі складній кваліфікації вищої міри покарання у Давньоримській державі, на думку О. А. Омельченка, особливе місце посідають так звані домашні види смертної кари, коли засудженому надавалася можливість обрати спосіб покінчити з собою – випити чашу з отрутою, розрізати собі вени у теплій ванні тощо [10, с. 45]. До самогубства засуджувались, як правило, аристократи, і це покарання вважалось почесним.

Стосовно часу виконання смертної кари, то за часів існування республіки засудженого страчували відразу після винесення вироку. В період імперії традицією стала відстрочка вироку від тридцяти днів до одного року.

Отже, вища міра покарання за порушення звичаїв, традицій та законів була розповсюджена у Давньому Римі. У період республіки, коли зберігались пережитки родового ладу, смертна кара поширювалася на усі верстви суспільства. Незважаючи на наявність великого арсеналу способів позбавити людину життя, домінуючим було не стільки завдати болю та страждань, скільки бажання якомога скорішої відплати. За часів існування імперії покарання смертю застосовувалося здебільшого проти залежних верств населення і лише у виняткових випадках – проти тих, хто мав римське громадянство. Під час здійснення смертного покарання пріоритетним стало бажання

завдати засудженому максимум страждань, що дозволяло отримати задоволення від спостереження за муками злочинця, у зв'язку з чим способи і методи екзекуції стали більш різноманітнішими.

Як висновок можемо зазначити, що у Давньоримській державі вищій мірі покарання надавали особливого значення. Але якщо в республіканський період її історії смертна кара вважалась одним із дієвих заходів, що здатний консолідувати тогочасне суспільство, то у період імперії покарання смертю стало видовищем та однією з передумов його розпаду.

Список бібліографічних посилань: 1. Логинов О. Казни мира. Древний Рим // МИРТЕСЕН: сайт. URL: <http://nethistory.su/blog/43164669678/Kazni-mira.-Drevniy-Rim>. 2. Поликарпова Н. А. Идея смерти как наказания в древнеримской юридической традиции. *Ярославский педагогический вестник*. 2011. № 3, т. 1 (Гуманитарные науки). С. 72–75. 3. Хрестоматия по истории древнего мира/под ред. В. И. Кузищина. М.: Высш. шк., 1987. 431 с. 4. Хрестоматия по истории древнего мира/под. ред. С. Л. Утченко. М.: Изд-во Социэргиз, 1962. 675 с. 5. Культура Древнего Рима: в 2 т. Т. 2/под. ред. Е. С. Голубцовой. М.: Наука, 1985. 628 с. 6. Власенко С. И. Отражение представлений о почетной и унижительной смерти в древнеримской практике наказаний // Концепт. 2015. Т. 8. С. 216–220. URL: <http://e-koncept.ru/2015/65044.htm>. 7. Тираспольский Г. И. Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме. М.: Интрада, 2003. 192 с. 8. Хёфлинг Г. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима. М.: Мысль, 1992. 270 с. 9. Сергеев М. Е. Жизнь Древнего Рима: очерки быта. М.; Л.: Наука, 1964. 336 с. 10. Омельченко О. А. Римское право: учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: ТОН – Остожье, 2000. 208 с.

Надійшла до редколегії 29.06.2016

Логвиненко Е. С. Смертная казнь в Древнем Риме

Исследован процесс становления и развития одного из основных видов наказания в Древнем Риме – смертной казни. Показано, что высшая мера наказания за нарушение обычаев, традиций и законов была распространена в Древнем Риме. В период республики, когда сохранялись пережитки родового строя, смертная казнь распространялась на все слои общества. Во времена существования империи наказание смертью применялось в основном против зависимых слоёв населения и только в исключительных случаях – против тех, кто имел римское гражданство. Сделан вывод, что в Древнеримском государстве высшей мере наказания придавали особое значение. Но если в республиканский период его истории смертная казнь считалась одной из действенных мер, которая способна консолидировать тогдашнее общество, то в период империи наказание смертью стало зрелищем и одной из предпосылок его распада.

Ключевые слова: Древний Рим, республика, империя, Законы XII таблиц, преступление, принцип талиона, система наказаний, смертная казнь, раб, гражданин.

Lohvynenko Y. S. Capital punishment in the Ancient Rome

The process of formation and development of one of the main forms of punishment in the Ancient Rome – the death penalty has been studied. It has been demonstrated that the capital punishment for violation of customs, traditions and laws was common in the Ancient Rome. During the republic period, when remnants of the tribal system were preserved, the capital punishment was spread to all groups of society. Despite the presence of a large arsenal of ways to deprive a person's life, the dominant was not so much to hurt and make suffering to the offender as the desire of early revenge. In the days of the Empire the death penalty was applied mainly against the dependent groups of society and only in exceptional cases – against those who had Roman citizenship. In carrying out the capital punishment, the priority was the desire to cause the offender as much suffering and pain. On this basis, the ways and methods of tortures and execution became more diverse. It has been demonstrated that a large number of slaves and a hostile attitude towards them from citizens – were those factors that contributed to the emergence of different ways of the capital punishment.

It has been concluded that the capital punishment in the Ancient Rome was of special importance. But, if the death penalty in the republican period of its history was considered one of the most effective measures that could consolidate that society, then capital punishment during the Empire became a spectacle and one of the pre-conditions of its decay.

Keywords: Ancient Rome, republic, Empire, Laws of XII tables, crimes, lex talionis, punishment system, capital punishment, slave, citizen.

